

УДК 821.161.2.0

Павло Ямчук

(Умань, Україна)

e-mail: jamchuk1972@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ІНТЕЛІГЕНТ І ОПІР ТОТАЛІТАРИЗМУ (академік С. Єфремов у «Щоденнику» та стенограмах процесу СВУ)

У статті досліджено феномен українського Опору окупаційному світоглядно-буттєвому тоталітаризму в радянську добу. Такий Опір, з одного боку, репрезентовано літературною творчістю вітчизняних імпресіоністів, які працювали в нетривалу добу українського Розстріляного Відродження 1920 – початку 1930-х років та створювали європейську літературну естетику на вітчизняному ґрунті, органічно включаючи в неї національні міфологічно-фольклорні джерела. Але – так само – з особливою, ще й досі недослідженою, мірою репрезентативності – такий Опір виявився в повсякденному діаріуші репрезентанта традиціоналістського підходу до літературного процесу в Україні, відомого літературознавця, автора класичної «Історії українського письменства», одного із засновників та першого віце-президента ВУАН, академіка С. Єфремова. Слово академіка Єфремова в 1920-ті роки було одним з потужних чинників, який не лише підтримував у добу духовно-буттєвої окупації України більшовицько-безбожницькою Росією іманентні константи національного світобачення, моралі, етики, культури, а й формував засади такого морального Опору українців наступу ворожо-руйнівної для нас ідеології та практики буття. Найкраще цю константу засвідчують «Щоденники» акад. С. Єфремова, де хронологічно зафіксована його послідовна боротьба з радянсько-російським режимом олжі, а також стенограми його виступів як підсудного на судилищі «СВУ». Компаративне зіставлення позицій українських імпресіоністів, щоденникового й підсудного слова акад. С. Єфремова дозволяють структурувати цілісну картину Опору українців силоміць нав'язуваній чужій диктатурі, відкривають для осмислення обрії пізнання різних духовно-інтелектуальних сфер цього Опору. Так само вагомою для сьогодення й майбутнього є й щоденникова рецепція й зацікавлення феноменом акад. С. Єфремова знаним українським письменником – автором роману «Собор» і академіком НАН України Олесем Гончарем. Осмислення світоглядно-естетичного зв'язку «Олесь Гончар – Сергій Єфремов» становить плідну царину для здійснення низки цікавих філософсько-українознавчих та суто літературознавчих досліджень та компаративних паралелей.

Ключові слова: Опір, академік Сергій Єфремов, компаративні паралелі, тоталітаризм, диктатура, літературний імпресіонізм, щоденники, процес СВУ, Олесь Гончар.

Ямчук П. Украинский интеллигент и Сопротивление тоталитаризму (академик С. Ефремов в «Дневнике» и стенограммах процесса «СВУ»).

В статье изучается феномен украинского Сопротивления оккупационному мировоззренческо-бытийному тоталитаризму в советскую эпоху. Такое

Спротивление, с одной стороны, было представлено литературным творчеством отечественных импрессионистов, которые работали в непродолжительную эпоху украинского Расстрелянного Возрождения 1920 – начала 1930-х годов и создавали европейскую литературную эстетику на отечественной почве, органически вплетая в нее национальные мифологическо-фольклорные источники. Но, в то же время, с особенной, еще до сих пор не до конца исследованной мерой представительности такое Спротивление проявилось в бытии представителя традиционалистского подхода к литературному процессу в Украине, известного литературоведа, автора классической «Истории украинской словесности», одного из основателей и первого вице-президента ВУАН, академика С. Ефремова. Слово академика Ефремова в 1920-тые годы было одним из наиболее мощных факторов, которые не только поддерживали в межуделтье духовно-бытийной оккупации Украины большевистско-безбожнической Россией имманентные константы национального мировоззрения, морали, этики, культуры, но и формировали основы такого морального Спротивления украинцев враждебно-разрушающей для нас идеологии и практики бытия. Наиболее ярко о наличии этой константы свидетельствуют «Дневники» С. Ефремова, где в хронологическом порядке зафиксирована его последовательная борьба с советско-российским режимом лжи, а также стенограммы его выступлений как подсудимого на судилище «СВУ». Компаративное сопоставление позиций украинских импрессионистов, дневникового и подсудимого слова акад. С. Ефремова позволяют структурировать целостную картину Спротивления украинцев насильно навязанной чужой диктатуре, открывают для осмысления горизонты познания разных духовно-интеллектуальных сфер этого Спротивления. Точно также весомыми для современности и будущего являются дневниковое восприятие и заинтересованность феноменом акад. С. Ефремова известнейшим украинским писателем – автором романа «Собор» и академиком НАН Украины Олесем Гончаром. Осмысление мировоззренческо-эстетической взаимосвязи «Олесь Гончар – Сергей Ефремов» являет собой плодотворную область для воплощения многих интересных философско-украиноведческих и сугубо литературоведческих исследований и компаративных параллелей.

Ключевые слова: *Спротивление, академик Сергей Ефремов, компаративные параллели, тоталитаризм, диктатура, литературный импрессионизм, дневники, процесс «СВУ», Олесь Гончар.*

Yamchuk P. Ukrainian intellectual and resistance to totalitarianism (academician S. Yefremov in «Shchodennyk» and shorthand records of the trial of Union for the Freedom of Ukraine).

Phenomenon of the Ukrainian Resistance to occupational world-view-and-existential totalitarianism in the Soviet era was studied in the article. Such Resistance, on the one hand, was represented by the literary work of domestic impressionists who worked in the short epoch of the Ukrainian Executed Renaissance of 1920s and early 1930s and created European literary aesthetics on the domestic base, organically including national mythological-and-folklore sources into it. But – as well – such Resistance with a special, still unexplored degree of representativeness, became apparent in the everyday diary of a representative of a traditionalist approach to the literary process in Ukraine, a famous literary critic, author of the classic «History of Ukrainian Writing», one of the founders and the first vice president of the All-Ukrainian Academy of Science – academician S. Yefremov. The words of academician Yefremov in 1920s were one of the powerful factors that not only

supported immanent constants of the national world-view, morals, ethics, culture in the epoch of spiritual-and-existential occupation of Ukraine by Bolshevik-impious Russia but also formed the foundations of such moral Resistance of Ukrainians against attack of hostile-and- destructive ideology and practice of being for us. «Shchodennyky» by acad. S. Yefremov testified this constant in the best way; his consecutive struggle with the Soviet-Russian regime of falsehood as well as the shorthand records of his speeches as the accused at a trial of «the Union for the Freedom of Ukraine» was chronologically recorded. Comparative comparison of the positions of the Ukrainian impressionists, words of acad. S. Yefremov from the diaries and the court made it possible to structurize a complete picture of the Resistance of Ukrainian people against foreign dictatorship obtruded by force and open up knowledge horizons of various spiritual-and-intellectual spheres of this Resistance for understanding. Diary reception and interest in the phenomenon of acad. S. Yefremov by Oles Gonchar, a well-known Ukrainian writer – the author of the novel «Sobor» and academician of the National Academy of Sciences of Ukraine is just as important for the present and the future time. Comprehension of ideological-and-aesthetic relation «Oles Gonchar – Sergii Yefremov» is a fruitful area for the implementation of a number of interesting philosophical and Ukrainian-studied and exclusively literary researches and comparative parallels.

Keywords: *Resistance, academician Sergii Yefremov, comparative parallels, totalitarianism, dictatorship, literary impressionism, diaries, the Union for the Freedom of Ukraine trial, Oles Gonchar.*

Збудити великий народ, не останню частку людськості, до свідомого життя, духу живого вдмухнути у приспаного велетня, перетворити ... етнографічну масу в свідому й своєю свідомістю дужу націю – я не знаю більшого заміру в світі , ширшого розмаху для праці, кращої ми серед людей ... Оця внутрішня краса, оця моральна величність, оце подвижництво в його найкращій формі ... Червоною ниткою проходять через усю новішого нашого письменства ...

Сергій Єфремов [1, т. 3, с. 301]

З'явилась у мене на столі жахлива книга: Іванов-Разумнік «В'язниці й заслання» – жахливий звинувачувальний акт проти Сталіна, Єжова та їхніх поплічників; похід проти інтелігенції. Вся ця мерзота хотіла викоринити інтелігенцію, ненавиділа всіх *самостійно думаючих*, не розуміючи, що інтелігенція є сильнішою від них усіх, оскільки, якщо навіть із мільйонами замучених з їхніх лап вислизне *один*, цей один прокляне їх навіки-вічні, і його вирок буде визнаним всім людством ... Ми знаємо: так буває завжди. Слово поета *завжди* є сильнішим від усіх поліцейських гвалтівників. Його не сховати, не розтоптати, не вбити ... (усюди курсив Корнія Чуковського. – П. Я.).

Корній Чуковський [2, с. 484, 490]

Найбільш трагічний етап українського прозового імпресіонізму охоплює період з кінця 1920-х років до початку другої половини 1930-х. Він характеризується посиленням тоталітарного тиску на незалежно мислячих митців, заборонаю модерністських течій у культурі, запровадженням єдиного для всіх митців методу відображення дійсності – методу соціалістичного реалізму. Ці чинники були лише частинами сталінського плану масштабного нищення непокірних режиму митців, художніх методів, філософських і естетичних шкіл та багатьох духовно й буттєво незалежних народів. Відтак необхідно вивчати цей період розвитку українського літературного імпресіонізму невід’ємно від контексту історичної доби, яка, як і втручання влади в долю та розвиток художніх течій, мала на український прозовий імпресіонізм надто істотний вплив.

Загальновідомо, а на аналітичному рівні це обґрунтовується й у теоретичних працях В. Петрова, С. Єфремова, Є. Сверстюка, В. Чорновола, що однією з найбільш неупокорених упродовж віків перебування в Російській імперії – ССРСР націй була українська. У 1920-ті роки наш народ мав багато суттєвих передумов, які об’єктивно засвідчували можливість існування України як окремої держави. Духовно-інтелектуальна потужність культурного селянства, родючі чорноземи, багаті духовно-інтелектуальні традиції, що сягають углиб віків, істотна верства національно свідомої, незалежно осмислюючі джерела і первні буття свого народу вітчизняної інтелігенції зумовлювали скерованість українського суспільства на Європу та на самостійне врядування на власній землі.

У післямові до книги-сповіді Д. Гойченка під промовистим заголовком «Свідок» П. Проценко зауважує: «Зростаючі процеси урбанізації та модернізації ... сприяли народженню нового цивілізованого господаря-фермера, зацікавленого не лише у власному матеріальному квітуванні, а й у духовному розвитку. Таким чином знизу на українських ... обширах відбувалось народження нового типу активного й культурного громадянина-підприємця. Таким чином готувалось якісне оновлення українського ... суспільства ... революція, а по тому божевільні комуністичні експерименти над народом і господарством великої країни безжально обірвали цей процес» [3, с. 399].

Гасла «Геть від Москви» і «Дайош Європу», які сформулював лідер українського літературно-філософського Ренесансу 1920-х років Микола Хвильовий, ясно відбили об’єктивні настрої переважної частини української громадськості. Через ці настрої реальністю став повномасштабний Опір примітивно-вульгаризаторським концепціям, нав’язуваним радянським тоталітарно-окупаційним режимом, у літературі

та мистецтві. Саме через це, нехай і нещира з боку влади, але щиро сприйнята українцями, важливими та небезпечними рисами національного характеру яких є мрійливість та довірлива наївність, політика українізації знаходила відгук у різних верствах українського суспільства як стратегія, що могла б за певних умов забезпечити відродження та незалежний національний розвиток.

Сталінський, орієнтований на російсько-окупаційну сутність розуміння взаємин України й імперського центру, радянський режим не міг пробачити українцям культурної, національної та соціальної самодостатності. Через це друга за впливом та чисельністю нація СРСР у 1930-х роках, але – оцінюючи об'єктивно внесок українців у виникнення космічної галузі у світі, в радянське ракетобудування, створення новітніх атомних технологій, у виникнення світового літакобудування, у створення гелікоптерів, комп'ютерних, інформаційних, інноваційних технологій, у розвиток сільського господарства, що є основою основ будь-якої з форм державності від античності до сьогодення, – об'єктивно перша – нація в СРСР була піддана нищівному розгрому в усіх сферах її життєдіяльності. Сумним доказом слушності цього твердження є жахливий геноцид проти нашого народу під час Голодомору 1932–33 рр., тотальне нищення національно свідомої української інтелігенції під час перманентних репресій, нищівно-галасливі кампанії проти «буржуазного націоналізму» протягом усього існування радянської влади.

Панування ідеології російського імперського шовінізму було тією магістральною рисою доби, яка зумовила на межі 1920–30-х років процес придушення всього, що засвідчувало національну своєрідність та художню самобутність у літературі та культурі кожного неметропольного народу. Предметом особливо прискіпливої уваги з боку радянських критиків вульгарно-соціологічного спрямування стає, як ми вже зазначали вище, ретельний пошук проявів буржуазного націоналізму. Термін «націоналізм» не сприймається авторами санкціонованих більшовицькою владою погромно-хуліганських статей як усталена у філософській думці категорія, а вживається як лайка.

Такий підхід від наукового чи навіть від просто неупередженого відстоїть надто далеко. Відшуковуються щонайменші прояви у філософії, моралі, етиці тих домінант, які можуть засвідчити національну ідентичність митця, що вказують на його любов до рідного краю, до людей, у ньому сущих. Пошук ворогів особливо ретельно провадиться критикою на матеріалі творів українських імпресіоністів, які в добу Розстріляного Відродження виразно засвідчили свій художній та аналітичний інтерес до постаті внутрішньо незалежного українського повстанця, а також розкрили неповторність національного поетичного

світобачення, його унікальну цінність для світового та європейського універсуму.

Серед характерних рис тієї доби можна визначити виразну вибудову культу імперської метрополії, принесення в жертву такому культу інтересів та життя окремої людини. Нагадаємо, що саме любов до людини, повага до її індивідуального світобачення, увага до найменших порухів до внутрішнього світу були не лише рисами імпресіоністичного світогляду, але й прикметними особливостями українського християнського національного світогляду ще від доби Хрещення Русі-України. І через останнього репрезентанта національного середньовічно-барокового світобачення Григорія Сковороду, через творця кордоцентризму Памфіла Юркевича, через Тараса Шевченка й Пантелеймона Куліша з його афористичною філософемою: «над серце в мене висоти нема» – до української філософії й поезики ХХ ст. репрезентованої тичининським із «Замість сонетів і октав»:

Приставайте до партії, де на людину дивляться

Як на скарб світовий і де всі як один проти карі на смерть [4, с. 104].

Домінантною рисою світогляду й естетики 1920–30-х років, нав'язуваних українському світогляду й літературній естетиці ззовні було насильницьке повернення радянської культури до стану синкретичності. Віднині всі стратегії художнього творення повинні були засновуватися на теорії тотально-загостреної класової боротьби та вульгарному матеріалізмі. Усе, що не засновувалося на цих теоріях, мало пережити примусову мутацію, зміну своєї природи. Істотною рисою силоміць «збільшовиченої ери» була деіндивідуалізація культури та літератури. Радянська епоха за своєю суттю є епохою деіндивідуалізації. Пропаганда колективізму мала на меті зробити неактуальним будь-яке моделювання дійсності на засадах індивідуалізму у вигляді створення художнього світу літературного чи будь-якого іншого твору. У цьому контексті нагадаємо думку Х. Ортеги-і-Гасета про два типи сприйняття мистецтва та вкажемо, що від естетичного типу сприйняття, який усталився в Європі саме з появою імпресіонізму, радянська культура почала інволюцію до більш примітивного типу культурної свідомості.

Які ж події мали безпосереднє відношення до деформації українського прозового імпресіонізму та його заборони під тиском влади? Ті, що про них ітиметься нижче. Насамперед – процес СВУ, інсценований ідеологами та адептами антиукраїнства, «розсатанілими», як висловився свого часу А. Ніковський, борцями з національною українською самосвідомістю. Для того, щоб об'єктивно вивчити його константи, звернемося до першоджерел, зокрема до маловідомих і нині, вже мало не 90 років поспіль, щоденників та стенограм допитів на процесі СВУ

академіка С. Єфремова, якого переслідувачі атестували як очільника «контрреволюційної ворожої націоналістичної організації». Державотворча й громадотворча програма академіка Сергія Єфремова, навіть і не під окупаційним тиском «театру СВУ – режисера ГПУ», а в писаних у «невольничій волі», як мовив свого часу Тарас Шевченко, щоденникових нотатках першого віце-президента ВУАН містила актуальні для сучасності тези, які пророчо багато в чому втілилися в сьогоденні незалежної, вже доби революції Гідності України. Але про це – далі. Ясно розуміючи небезпечність для себе таких міркувань, утілених у щоденникових нотатках, 1 січня С. Єфремов епіграфом бере до записів наступного 1927 року саме Шевченкові рядки:

І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати ...
... розважаю
Дурную голову свою
Та кайдани собі кую,
Як ці добродії дознають ... [5, с. 448].

Є очевидним ясне усвідомлення акад. Єфремовим не лише прямого зв'язку свого діаріушу з Шевченковим, а й дещо більше. Іманентний зв'язок не лише з вищенаведеними рядками, а й зі славнозвісним: «Караюсь, мучуся, але не каюсь ...». «Ці добродії» були однаковими, що в часи Шевченкового «Щоденника», що в часи «Щоденника» Єфремова, що в часи «Щоденників» автора «Собору» ... У 1990 році академік НАН України Олесь Гончар з гіркотою занотував у «Щоденнику»: «Ось я, академік, а майже нічого не мав змоги читати з праць Єфремова. Лише з недавно опублікованих записів Василя Стуса ... дізнаюсь, із яким захватом писав Єфремов про українську літературу в своїй «Історії», відзначаючи (дуже доказово!) *внутрішню красу* українського письменства ... Ось за що Єфремова розстріляно, ось якої правди не могли йому простити кати ГПУ, кати з табору шовінізму-сталінізму ... таке багатство українського вченого-мученика треба обнародувати якнайшвидше ... Вища школа має вивчати курс літератури по ньому ... Будь-що треба домогтись!» (курсив О. Гончара. – *П. Я.*) [1, т. 3, с. 301].

Цією думкою, вочевидь, був продиктований і наступний учинок митця-академіка: «Загальні збори Академії. Вперше після лікарні довелось вийти на трибуну. Валя (дружина О. Гончара) благала не робити цього, лікарі вжахнулись би, але почуття протесту подвигло. Нагадав я про сфабрикований службами ГПУ процес «спілки Визволення України», цей поставлений у Харкові – для всієї Європи! – незрівнянний за цинізмом спектакль, яким починався розгром української інтелігенції, а, водночас і

селянства, і всього нашого народу. «Що зробила Академія, щоб увічнити пам'ять свого віце-президента Сергія Єфремова? Що залишилося в Академії від традицій Вернадського, Грушевського, Кримського, математика Кравчука? Чи не пора нашій Академії згадати, що вона створювалась як Академія українського народу ... обернутись лицем до України, її духовних потреб?» (курсив О. Гончара. – П. Я.) [1, т. 3, с. 295].

Академік НАН України О. Гончар у 1990 році не міг бути обізнаним зі щоденниковими нотатками академіка ВУАН С. Єфремова. Вони були опубліковані через 2 роки по смерті Олесья Гончара. У 1997 році. Проте суголосність ідей, думок, відчуттів обох українських академіків – творця літератури й літературознавця, які жили й творили в різних епохах, є прикметно-очевидною. У записі в «Щоденнику» 27 листопада 1928 року, в часи, коли на академіка Єфремова, згідно з його крилатим виразом – «гавкали пачками», маючи команду згори, і маючи метою – викликати переляк у нього та його близьких, він, замість каяття, якого від нього вимагали, фіксує в «Щоденнику» своє відкрите звернення «**До Київського Бюро Секції наукових робітників**». Це звернення і є офіційною відповіддю на інспіроване окупантами тривале цькування («гавкання»): «Вчора я одержав повідомлення від Київського Бюро Секції наукових робітників ... постановити ... 1 грудня мою справу ... Ще раз кажу: все, що я робив і роблю – робив і роблю при світлі ясного дня ...». (правопис і підкреслення акад. С. Єфремова. – П. Я.) [5, с. 701].

Щоби мовити в обличчя організованим окупаційною владою переслідувачам у добу тотального і тоталітарного цькування такі слова, потрібна була не лише велика особиста мужність. Потрібне було посправжньому козацько-лицарське, шевченківське відчуття справедливості та обов'язку перед історією чужого й свого власного вчинку. Учений ясно усвідомлював, які саме наслідки очікують його після такої заяви. Проте *свідомо* йшов на те, щоби зробити таку заяву. Академік С. Єфремов, як свідчать дані об'єктивних мемуаристів, для совісних митців доби Розстріляного Відродження був таким моральним авторитетом, який і в літературознавчій науці, і в поточній літературній критиці, і в державотворчій і суспільно-творчій діяльності завжди робив усе «при світлі ясного світла».

Саме від іманентного розуміння власної сутності, власного покликання й визначеної ними місця й ролі в Україні часів окупації походить інше його, щоденникове, тобто до себе самого, мовлене, контроверсійне твердження: «Я опинився немов у ролі «великої держави», з якою друга держава воює, проводить дипломатичні пересправи, зриває їх ... комуністи заявляють ... що тепер ніхто з них зо мною не може говорити після того, як я одкинув їхню пропозицію ... уживає всяких

дипломатичних заходів і т. п. Мабуть, ще ні одна людина в світі в такому дурному становищі не була. І головне ж – що навіть на становищі «великої держави» я не воюю, а моя супротивниця в діло пускає всі сили і всі засоби» [5, с. 701].

Парадоксальність цього міркування видаватиметься такою тільки тим, хто забув чи зумисне зневажив філософему Григорія Сковороди: «Плоть нічтоже, Дух животворить». С. Єфремов насправді був лідером великої, але на той час лише ворогами визнаної держави. Духовно-інтелектуальної, окупованої буттєво, але від того, нікуди не зниклої Української держави. «Держави слова», як свого часу мовив Михайло Орест. Держави Слова – у цьому контексті – Українська держава, яка бриніла у вітчизняній християнській моралі й моральності кожного з причетних до неї. І саме як до очільника цієї потужної Духом держави (у цьому вороги не помилилися) вони вживали до її лідера «всяких дипломатичних заходів і т. п.».

Саме тому як лідер Української духовно-інтелектуальної держави Сергій Єфремов міг відкинути «їхні пропозиції». Чи усвідомлював він це розумом, чи просто відчував серцем – невідомо. Як учений – вагався, напевне, адже усвідомлював, з одного боку, свій стан буттєво підневільного в межах радянського режиму, хоч водночас не міг не усвідомлювати й інше: перед Богом і людьми не має права забути про своє, Богом дане покликання й відповідальність перед Ним і людьми. Не має, як згодом мовила у фінальному монолозі вустами Богдана Хмельницького в романі «Берестечко» Ліна Костенко, «права на поразку»:

І ще димлять під попелом багаття.
Ще сон торкає вічі мимохіть
А вже в похід нам витрублено, браття!
І довбиш б'є у потемнілу мідь.

І вже ногою бувши в стремені,
Я нахилився до своєї Долі.
Я їй сказав: - Чекай в Чигирині.
Ми переможем. Не такі ми й кволі.
Не допускай такої мислі,
Що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі
Немає часу на поразку.

(перший курсив наш, другий – Л. Костенко. – П. Я.) [6, с. 182].

Академік Єфремов як лідер цієї існуючої у свідомості як українців, так само – супротивників України, проте неформалізованої в бутті Держави ще й тому «не мав часу на поразку», що ясно знав: радянсько-

окупаційна влада, «моя супротивниця в діло пускає всі сили і всі засоби». Те, що вчений визначає радянську владу як свою «супротивницю», знову засвідчує те, що він сам усвідомлює свою роль очільника особливої духовної Української держави. На процесі СВУ у квітні 1930 року поразка цієї особливої Української держави *нібито* відбулася. Сергія Єфремова було засуджено, а згодом і замордовано «братськими» окупантами в «братських» сталінських концтаборах. Але Українська Держава Слова продовжилась у майбутніх поколіннях і віках. На берегах. Тримати дане іншим людям слово – це теж бути причетним до кодексу дій і вчинків цієї Української Держави.

Утім, наприкінці 1920 – на межі 1930-х інший – буттєво-окупаційний – бік не полишав у спокої акад. С. Єфремова. Шантаж, брехня, обмови ... Звичайна зброя «братсьєв». Академік констатує: «комуністи заявляють ... що тепер ніхто з них зо мною не може говорити після того, як я одкинув їхню пропозицію». Погрози теж дуже добре це лідерство академіка Єфремова, йому адресовані в приниженій, але не знищеній, вільній (як глузливо перекирвляють нас «братсьє» нині – «незалежнай») Українській державі засвідчують. Що ж до незалежності, то вона, як довів приклад та досвід С. Єфремова, явище передусім духовно-інтелектуальне. А потім уже – буттєво-історичне. Якщо у свідомості народу відбувається перше – неминуче стається й друге.

Але далі не зі «Щоденника», не зі слів віце-президента ВУАН, а зі слова підсудного, але того самого академіка Єфремова процитуймо програмні тези, які неначе не на принизливому процесі над елітою української інтелігенції, селянства й робітництва, влаштованому тоталітарно-окупаційною владою, а сьогодні лідером Держави Слова сказані. Міркуймо самі, осмислюючи цитати виданого ГПУ в обмеженій кількості примірників одразу після цього сумнозвісного процесу 1931 року непересічного документа – стенограми засідань над 45 підсудними у справі СВУ. Цей документ, як важливий і важкий урок історії, треба було би перевидати як свідчення українського духовно-інтелектуального Опору. Опору в той час, коли зневаженим і приниженим українцям було нізвідки чекати допомоги й перемоги. Ось вагомні фрагменти цієї стенограми, які наводимо нині. У ХХІ столітті.

«Голова: Скажіть, підсудний Єфремов, які найголовніші девізи СВУ?

Єфремов: Я думаю, що держава над партією, і нація над клясою.

Голова: Значить ви націю ставите вище над усе?

Єфремов: Я ... думаю про те, що нація повинна бути вище над усе.

Голова: Чи не є це своєрідна форма войовничого націоналізму?

Єфремов: Ні, не є. Войовничий націоналізм, коли він іде до пригнічення інших націй. Я такого толкування не вкладав.

Голова: Ви це не вважали за войовничий націоналізм, коли ви національні моменти ставите над усе?

Єфремов: *Через те, що я вважаю, що вони мусять бути задоволеними, але вони не можуть вести до пригнічення інших націй»* (курсив усюди наш. – П. Я.) [7, с. 239].

Що означають ці міркування академіка Єфремова не в добу, коли такі думки можна було би висловлювати вільно, а тоді, коли академік перебував на лаві підсудних? Думка про те, що держава (пригадаймо, як саме трактував С. Єфремов поняття держави – як державу духовно-інтелектуальну – передусім) повинна бути понад партією, а партія не може бути (з латини – *pars* – частина) над державою. Не може домінувати частка над цілим, над цілісним. Інакше це – тоталітаризм. Так само те, що одухотворена нація повинна домінувати над знеособленим, позбавленим духу класом, в ортега-і-гасетовому розумінні «людиною-масою» як спільнотою людей, що тяжіє лише до задоволення суто матеріальних потреб, відкидаючи необхідність духовно-інтелектуального самовдосконалення, не викликає жодних сумнівів. Особливо тоді, коли така держава має ще й національно-творче наповнення. Звідси й випливає, що, справді, «нація повинна бути вище над усе».

У відповідь на явно провокаційне питання голови суду: «Чи не є це своєрідна форма войовничого націоналізму?» академік Єфремов ясно заперечує: «Ні, не є. Войовничий націоналізм, коли він іде до пригнічення інших націй. Я такого толкування не вкладав». Є очевидним, що українці, як ніхто, настраждалися від войовничого націоналізму, власне кажучи, великодержавного шовінізму ще до 1930-го року. А попереду ж були 1933, 1937, 1939–1945 ... Тим більше, якби цей «суд» був незаангажованим, то в його голови постало би інше питання: «А які нації мали стосовно українців такі форми войовничого націоналізму, що дозволяли їм нищити українську духовну ідентичність, впродовж століть пригнічувати людську й національну гідність українців?». Утім, цей суд був не справедливим, а лукавим, то ж чекати від його голови подібних запитань було не варто.

Важливим у цьому контексті є й останній з наведених вище діалогів між Головою суду та підсудним С. Єфремовим на процесі СВУ: «**Голова:** Ви це не вважали за войовничий націоналізм, коли ви національні моменти ставите над усе? **Єфремов:** Через те, що я вважаю, що вони мусять бути задоволеними, але вони не можуть вести до пригнічення інших націй». Навіть на вочевидь несправедливому суді підвладний безбожницько-тоталітарній владі академік Єфремов не вважає за потрібне лукавити. Він не зрікається того, що «національні моменти», а власне кажучи, духовно національна ідентичність українців повинна бути

захищеною від небезпек і загроз. Тому й ясно відкидає ще одне лукаве припущення голови суду стосовно того, що українці, мовляв, хочуть пригнічувати інші нації. Ніколи не було цього в нашій більш ніж тисячолітній христоцентричній, христонаслідувальній, софійній історії. Немає. Не буде. А інші твердження – від лукавого.

Підсумовуючи сказане, стисло зупинимося на кількох вагомих диспозиціях. Вітчизняний христоцентричний морально-етичний дискурс становив, становить і надалі становитиме особливу трансцендентальну універсалію, яка завжди визначатиме український світогляд, перспективи й масштаби розвитку національної ідентичності. Наголосимо, що ця універсалія завжди ґрунтувалася й ґрунтуватиметься на христоцентричних, христонаслідувальних та софійних основах, започаткованих у Русі-Україні Володимиром-Хрестителем. Оборона цих духовно-інтелектуальних засад є характерною не лише для звитяжного лицарства середньовічно-барокових козацьких часів, а й для звитяги вітчизняного інтелектуального лицарства століття безбожного, тоталітарного.

Одним із таких справжніх лицарів, хто перед несправедливим, безбожним судом залишився собою, захищаючи життя, честь, совість інших, захищаючи традиційні для українців демократичні підвалини соціального життя, навіть перебуваючи у стані «першого підсудного» – прямо чинячи Опір тоталітарно-окупаційній диктатурі, був досі значною мірою несправедливо забутий фундатор нової української літературознавчої науки, перший віце-президент ВУАН академік Сергій Єфремов. Такими самими були й творці українського літературного імпресіонізму короткотривалої доби Розстріляного Відродження, які так само опиралися системному нищенню українства. Таким був і автор роману «Собор» та «Щоденників» як справжньої українознавчої енциклопедії ХХ століття Олесь Гончар.

І нехай літературно-естетичні принципи їх (а це цілком природно для науково-літературознавчого, для суто літературного пошуку) різняться. Головним спільним у них є одне: це – буття в українському христоцентричному універсумі, вільному від минущостей. Універсумі, тільки Богу та Його моральним заповідям підпорядкованому й підвладному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончар О. Щоденники: у 3-х т. Київ: Веселка, 2002–2004.
2. Чуковский К. Дни моей жизни. Москва: Бослен, 2009. 656 с.

3. Проценко П. Свидетель // Гойченко Д. Д. Красный Апокалипсис: сквозь раскулачивание и Голодомор. Киев: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. С. 366–399.
4. Тичина П. Десь на дні мого серця. Київ: Рад. письменник, 1991. 216 с.
5. Єфремов С. Щоденники. Київ: ЗАТ Газета «Рада», 1997. 756 с.
6. Костенко Л. Берестечко. Історичний роман. Київ: Либідь, 2010. 232 с.
7. Спілка Визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. Харків: Вид-во «Пролетар», 1931.

Стаття надійшла 02.09.2017 року